

ГЕОРГИ НЕШЕВ (София)

ИЗ ДЕЙНОСТТА НА ЕДИН ЦАМБЛАКОВ СЪВРЕМЕННИК В ИТАЛИЯ

На една от стените на флорентинската църква „Санта Мария Новела“ и сега е запазен добре портретът на белобрад старец, рисуван в началото на XV в. Латинският и гръцкият надпис под фигурата обясняват, че тук тържествено е бил погребан на 10 юни 1439 г. Йосиф II — цариградски патриарх, по произход българин, ръководил многобройна делегация на Източната църква и заедно с византийския император Йоан VIII Палеолог участвувал в историческите преговори за подписването на уния между католическата и православната църква.

Преговорите се водили първоначално във Ферара, а по-сетне вследствие на избухналата там чума били пренесени във Флоренция. Тук възрастният, вече над 80 години, патриарх починал и бил погребан в тази църква, свързана с творчеството на такива майстори като Фра Систо, Фра Ристоро ди Кампи и Якопо Таленти.

Надписът съобщава: „Йосиф II, българин, от архиепископ на Ефес стана константинополски патриарх през май 1416, наследявайки Евтимий II.“

След дълги преговори, започнати от Мартин V и продължени от Евгений IV, пратениците на Източната църква: императорът Джовани VIII Палеолог и Йосиф II, константинополски патриарх, придружавани от множество епископи, пристигнаха на Църковния събор за обединяването на църквите, започнат във Ферара през януари 1438 г.

По причина на чумата идната година съборът бе пренесен във Флоренция. Деветте сесии на този събор бяха проведени от 26 февруари до 24 март 1439 г. при резиденцията на папа Евгений IV, в салоните на неговия апартамент в „Санта Мария Новела“. Присъстващите: гръцки император и константинополски патриарх бяха настанени в Палацо Ферантини на Борго Пинти.

Вече стар и от години болен от сърце, патриархът Йосиф II умря ненадейно на 10 юни 1439 г., оставяйки собственоръчно писмо с неговата верска изповед за обединение с католическата църква и с папата.

След тържествени почести, отдадени му по гръцкия ритуал, бе издигнат в „Санта Мария Новела“ този великолепен мраморен гроб.“

Споменът за този далечен наш сънародник, издигнал се след катастрофата на България в 1396 г. на най-високото стъпало в източната църковна йерархия, е запечатан за векове не само благодарение на четката на знаменития Беноцо Гоцолли от фреската „Поклонение на влѣхвите“ (изящна и сега в двореца Рикарди, принадлежащ някога на Медичите във Флоренция)¹, но и в някои ръкописни свидетелства, прѣснати в чужди колекции, за които ще стане дума по-надолу.

Обяснителният надпис, поставен допълнително на италиански, цитира думите на присъстващия на заседанията на съвета „далматинец Йоан от Рагуза“ в писмото му до кардинал Джулиано Цезарини² от 9 февруари 1436 г., с което се продължава характеристиката на Йосиф, човека, издигнал се в трудните за Източната църква години на най-висок и отговорен духовен пост: „Патриархът е един отец вече на години. Неговата външност на благороден старец, с дълга брада, подчертаваща високата му и почтена фигура, го откроява убедително в неговата естественост и великолепие.

Познаването на живота, добротата на нравите му го правеха достоен за възхищение в дружески разговори. . .“

Описанието завършва с признанието, че „едва ли друг такъв човек би могъл да се намери в цяла тогавашна Гърция“.

Въпросът за личността на Йосиф II, заел такъв отговорен пост в трудните за Балканите дни на засилена османска експанзия, е свързан с историята на преговорите за обединението на Източната със Западната църква. Неговата дейност на преговорите за уния, както и неговата биография са все още неизяснени, а натрупаните предубеждения и откритата враждебност между дейците на двете църкви в трудния и неосъзнат докрай път за сближение — причина за противоречивите оценки, излезли както от съвременниците му, така и от по-късни автори³.

Споразумението за подписването на църковната уния, така дълго очаквана от някои среди, означавало обединението на католическата и православната църква, при условие че православната според разбиранията на повечето от съвременниците на това движение признае повиновението си на римския папа, запазвайки своите обреди и богослужение на роден език.

Официалното разделяне на двете църкви, станало в 1054 г., от една страна, изострило взаимните борби, но, от друга, обединението винаги като мираж вълнувало по-амбициозните духовни личности, особено онези от Западната църква, както и някои владетели.

Не само владетели, като българският цар Калоян, който в 1205 г. сключил уния с папа Инокентий III, са поставяли в политическите си планове съюза между двата могъщи, но разединени християнски лагера. Притиснати от врагове, някои византийски императори също така виждали

¹ И в. Д у й ч е в. Образи на българин от XV в. във Флоренция. — Изкуство, 1961, кн. 4, с. 23—27.

² Това е същият кардинал Цезарини, който по-късно, през 1444 г., е папски пратеник в похода на кръстоносната армия към Варна.

³ Кратък преглед на събраните сведения за Йосиф II и отношение към легендата за неговия произход, свързан с фамилията на Шишмановци, вж. у И в. Д у й ч е в. Цит. съч., с. 24—26, и A propos de la biographie de Joseph II patriarche de Constantinople. — Revue des études byzantines, t. XIX, Paris, 1961, p. 333—339. (Mélanges R. Janin.)

в обединението на двете църкви успешен начин да спечелят позиции както вътре, така и вън от страната си. Един от тях — Михаил VIII Палеолог, разчитал на папската помощ, за да отстрани опасността за империята, надвиснала от изток в лицето на селджукските турци, както и за да осуети западните планове за възстановяването на Латинската империя.

На Втория Лионски събор той сключил съглашение — уния с папата, известно като Лионска уния. Съглашението било подписано в 1274 г., но силната антикатолическа група всред византийското духовенство, напластените с години предубеждения и активната роля на Цариград като идеологически център на православие то в борбата с католицизма се оказали решаващи за крайния неуспех на императорския замисъл. Унията не била приета нито от византийското духовенство, нито от населението, а проведеният 11 години по-късно Цариградски събор я осъдил публично.

Видни български средновековни светски и духовни личности до този момент също така изразявали неприязненото си отношение към унията, пазейки ревниво заветите на своите предшественици за независима българска църква и отчитайки проявяваната често неискреност от страна на католицизма към православния свят, или към т. нар. свят на схизматиците.

Не без значение за онези векове, в които религията играела много по-голяма роля, отколкото днес можем да си представим, са били теологичните съображения, литургиите, черковната теория и практика при решаването на този въпрос.

Един основен теологичен спор, свързан със „Светия дух“, отдавна настройвал една срещу друга православната и Западната църква, като неприязнеността се допълвала от различия в трактовката за „светата Троица“, някои прекалено догматични виждания на Запада за „отвъдземния свят“, както и латинското допълнение „сина его“ към най-важната християнска молитва.

Други възли на традиционния спор между двете църкви са били свързани с обряда на причастието и с правото на женитба на източните свещеници. Главният спор обаче се е водил около върховенството на римския папа, въпрос, по който Източната църква е проявявала повече демократизъм, отказвайки да вижда в лицето на папата единствен, а не равен на епископите първенец.

Общо взето, Източната църква се оказала по-малко догматична от Римската курия. Тя се придържала към принципите на православната еклезиология, а променените политически условия на Балканите я подтиквали към единство на местните църкви. Провъзгласявайки и тук принципите, основани на древното догматично право, като условие за такова равноправно единство, православната църква, обединена в ония години около Цариград, трудно приемала доктрината на Запада за уния под върховенството на римския папа.

В ограничените рамки на тази схематично нахвърляна обстановка, характеризираща началните десетилетия на трагичния, смутен и противоречив европейски XV в., трябва да разглеждаме и проявите на въпросния цариградски патриарх, в чиито жили тече българска кръв.

Известно е, че определени лица, принадлежащи към прочутия мисловен свят на клонящата към бърз край империя, стегната вече в ограни-

чените си територии край брега на Босфора, са разбирали историческата необходимост от уния. В обединяването на двете идеологически сили — православната и католическата църква, при запазването на старите догматични правила на източното християнство те са виждали възродителния ефект от сливането на славянско-византийската цивилизация с привлекателната жизненост на италианската култура.

Този разумен изход — обединение на верско-християнска основа, течение, известно в историята, чиито последователи наричаме икуменисти, среща сериозна съпротива главно всред монашеството и низшето духовенство, но и от отделни лица, известни византийски и източни философи, теолози и др. Последните, трябва да признаем това, изтъкват основателни доводи, пропити с недоверие към готовността на Запада да се притече на помощ на своите източни събратя; затънали според догмите на католицизма в тресавището на схизматизма.

Предвестници на новото виждане за политически съюз със Запада са духовници, някои от тях сами свидетели на разрушителната османска стихия. Между последните е имало и българи, един от които по всяка вероятност въпреки резервите на известни изследователи е книжовникът, висш духовник и дипломат Григорий Цамблак.

Този ерудиран Евтимиев ученик и последовател, макар и несвързан вече пряко с българската действителност, е участник в Констанцкия събор от 1414—1418 г., предхождащ по-късните преговори във Ферара и Флоренция.

Участието на Цамблак на вселенския събор вече като киевско-литовски митрополит, придружаван от православни епископи и свещеници, е в отрязъка от последните няколко месеца от дейността на събора.

Свикан в епохата на т. нар. „велика схизма“ — най-продължителното разделение на католическия клир, довело до обособяването отначало на две, а по-късно на три църкви, възглавявани от съперничаещи си папи, Констанцкият събор под напора на управляващи светски кръгове, на висши църковници и теолози ликвидира разкола. Освен това наложително е било провеждането на обновителна реформа, засягаща както ръководството, така и членовете на църквата (*in capite et membris*).

Може би най-неотложна задача, стояща пред събора, обаче е било съгласуването на общи мерки за противопоставянето на хусисткото движение в Чехия, в резултат на което наистина Дж. Уиклиф и Ян Хус били осъдени като еретици, а Хус бил изгорен на 6 юли 1415 г.

Участувал, както вече отбелязахме, в последния етап от работата на вселенския събор, Григорий Цамблак няма отношение към проведеното осъждане на двамата големи реформатори на европейското духовно-просветно движение. Главният въпрос, който направлява дейността му там, е свързан с унията.

Различията по този въпрос в науката съществуват и на настоящия етап на проучвания върху Цамблаковото творчество и дейност. Наши и чужди учени, засягащи в издирванията си участието на Цамблак в Констанцкия събор, оформят в последно време следните становища:

1. Григорий Цамблак излага по поръчение на Владислав Ягело идеите си пред Констанцкия събор за сключване на уния. Това той прави и

преди излизането си пред събора, на срещата си на 25 февруари 1417 г. с новоизбрания папа Мартин V,⁴ т. е. авторите на това становище определено смятат нашия сънародник за привърженик на унията.

2. Други двама изследователи твърдят, че антикатолическата насоченост у Цамблак е последователна. „Като представител на източното православие — пише единият — Григорий Цамблак смята за еретици и привържениците на западната католическа църква.“⁵ Авторът се позовава на Цамблаковото произведение „Мъчение на Йоан Нови Сучавски“, където един от представителите на отрицателния персонаж в произведението е охарактеризиран, че е от „латинския ерес“⁶.

Друг автор, изследвал творчеството и дейността на Цамблак, като излага накратко историята на научните спорове за отношението на видния църковен деец към унията, заключава: „Цамблак ничем не изразил готовност к принятию унии под главенством римского папы.“⁷

С други думи, тези автори смятат, че Цамблак остава непроменен защитник на самостоятелността на православието.

Разбира се, трудно е да се отговори засега утвърдително на едната или на другата теза. Вероятно истината е някъде по средата, т. е. новата политическа ситуация в Европа е налагала компромисни решения, преценка на идеологическите схващания независимо от временните неуспехи на османците. Това без съмнение е разбирал и самият Цамблак и то е определяло позицията му на Констанцкия събор.

Внимателното проследяване на застъпваните становища от страна на най-видни представители на католическия свят на тези и следващите преговори изисква да отбележим, че и у тази част от участниците в диалога Изток—Запад се долавя настъпилата промяна. Отначало тя е почти незабележима, но по-късно вече се изразява в стремежа към по-свободно третиране на някои догматични постулати, без, разбира се, да се правят никакви други по-силни изводи от посочения.

Новоизбраният през ноември 1417 г. папа Мартин V започва дейността си като глава на римската църква, покровителствувайки хуманисти и художници, слагайки началото на една реставрационна и възстановителна дейност в Рим в доста широки мащаби, станали традиция след него за най-изтъкнати представители на папския институт. Неговата дейност е продължена от папа Евгений IV, възстановил и украсил християнски паметници в Рим, като Капелата „Сан Сакраменто“, изписана от Анжелико, Портата Филарет в базиликата „Св. Петър“, реставрацията на Латеранската църква и на Пантеона, заздравяването на рушачия се Колизеум и т. н.

Фераро-Флорентинският събор, който привлякъл участници от католическата църква, свикани от папа Евгений IV, участници от предишния

⁴ Г. Първев. Констанцкият събор (1414—1418) и участието на Григорий Цамблак в него. — В: Търновска книжовна школа. 2. С., 1980, с. 484—500.

⁵ Г. Данчев. Григорий Цамблак и ересите според литературните му произведения. — В: Търновска книжовна школа. 3. С., 1984.

⁶ Пак там.

⁷ Х.-Д. Дьопман. Митрополит Григорий Цамблак и неговото отношение към Римската църква на Констанцкия събор. — В: Търновска книжовна школа. 3. С., 1984.

Базелски събор, и други видни вселенски църковници, бил открит във Ферара, където заседанията се водели в продължение на две години (1438—1439), а след това бил пренесен във Флоренция (1439—1442), за да завърши в Рим (1443—1445). Били поканени, но отказали да участвуват мнозина от изпратените на събора в Базел, а на новия събор отказали да дойдат също така поканените западноевропейски владетели.

Многочислената делегация на Източната (православната) църква начело с византийския император и цариградския патриарх в продължение на няколко години упорито се стремяла да преодолее главните догматични различия и да сключи уния между двете църкви.⁸

Без да се впускаме в подробности, което не влиза в задачата на нашето проучване, ние само отбелязваме значението на факта, че и българин е участвувал в този авторитетен форум.

Наистина не без определени цели и не без прикрити замисли Западната църква се е стремяла към това обединение. В това отношение са правилни акцентите на трудовете на малкото историци, посветили усилия да осветлят това събитие.⁹ Важното тук обаче е да отбележим, че патриарх Йосиф II по думите на съвременниците му е разбирал правилно историческата необходимост от обединението като гаранция за спасяването на Византия и вероятно като бъдеща надежда възможност за освобождаването на останалите поробени балкански народи.

Заедно с византийския император Йоан VIII Палеолог и с други представители на цариградското духовенство той правел необходимото, за да се постигне съгласие и да завърши с успех започнатото сближаване. Тук именно в тази напрегната обстановка, в напреднала възраст и в недобро здравословно състояние той бил застигнат от смъртта и тържествено погребан в църквата „Санта Мария Новела“.

Тази доминиканска църква, в която са вложили толкова красота и изящество майстори като Систо и Ристоро и членът на същия монашески орден Жакопо Таленти, буди възхищение и днес. Нейната камбанария,

⁸ З. В. Удадьцова. Борьба византийских партий на Флорентинском соборе. — В: Византийский временник. Т. III. М.—Л., 1950.

⁹ Пак там; Л. В. Черепнин. К вопросу о русских источниках по истории Флорентинской унии. — В: Средние века. Вып. 25. М., 1964, с. 176—187. В последното съчинение авторът прави опит да огледа критично отгласа на проведения събор в руската литература, главен източник на който са „Повесть о Флорентинском соборе суздальского попа Симеона“ и „Записки о поездке русского посольства в Италию на Собор и пребывания там“, принадлежащи на неизвестен автор. Въпреки че и двата паметника са отпечатани (А. П о в. Историко-литературный обзор древнерусских полемических сочинений против латинян (XI—XV вв.). М., 1875; Критические опыты по истории древнейшей греко-русской полемики против латинян. СПб., 1878), Черепнин, използвайки оригиналния текст, съхраняван в ГБЛ, разглежда двата паметника като един и прави съответния анализ.

Любопитно е да се отбележи, че и в двата паметника, а и в попадналите ми в Ленинградската библиотека „Сальтиков-Щедрин“ преписи на „Рукопись полууставная XVII века“ на посоченото съчинение на „Священноинока Симеона Суздальца“ (Сигн. I 222, I 314, л. 294, I 254, л. 338) въпреки открито изразената враждебност и явната тенденциозност на антикатолическото духовенство, участвувало в събора, характеристиката на Йосиф II е твърде благоприятна. Това говори за определено чувство на преклонение към изстрадалия и мъдър константинополски патриарх, поставял в усилията си винаги на преден план бъдещето на народите от Европейския югоизток.

устремена към висините, грабва с привлекателността на романо-готическия си стил. Бял и зелен мрамор подчертават съвършенството на фасадата, създават усещането за един нов стил, вече ренесансов, за една непозната хармония.

В същата сляпа арка, където се намира гробът на Йосиф II, патриарх на Цариград, познал ужасите на османското нашествие и видял в бъдещото единство на народите възможността за една бариера по пътя на азиатските пришълци, е погребан и епископът на Пистоя Риказоли. В тяхна чест знаменитият Вазари по времето на папа Козма I, в 1567 г., прави нова реставрация, която остава и днес образец за създателите на мемориална среда.